

„ARCHÄOLOGIE ZWISCHEN RÖMERN UND BARBAREN”. OBSERVAȚII PE MARGINEA UNUI VOLUM DE STUDII RECENT APĂRUT*

DE

LAVINIA GRUMEZA**

Abstract:

The project *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum* was launched at the initiative of the German Archaeological Institute, with the goal of publishing in a series of corpora the Roman finds, stretching from north-western Europe to the Black Sea. The corpora which have appeared to date – Germany (7 vols.), Poland (4 vols.), Lithuania (1 vol.), and Hungary (1 vol.) – are essential for becoming acquainted with the Roman imports from outside the Empire. The collective volume published in 2016: *Archäologie zwischen Römern und Barbaren. Zur Datierung und Verbreitung römischer Metallarbeiten des 2. und 3. Jh. n. Chr. im Reich und im Barbaricum ...* (eds.: Hans Ulrich Voss, Nils Müller-Scheeßel)¹ is designed to continue the CRFB project and to unify the existing knowledge regarding the Roman products in Barbaricum and in the neighbouring provincial environment. The volume continues the success of the CRFB catalogues, and has a similar impact on scholarship. Hopefully these new publication will be the starting point for similar endeavours in peripherals and neglected regions of the European Barbaricum.

Keywords: Roman imports, Barbaricum, metal workshops, trade, subsidies, booty.

Proiectul *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum* (CRFB) a fost lansat la inițiativa Institutului Arheologic German, cu scopul publicării într-o serie de corpora a importurilor romane din nord-vestul Europei și până la Marea Neagră². Cele 13 volume apărute până în prezent – Germania (7 volume), Polonia (4 volume)³, Lituania (1 volum) și Ungaria (1 volum) – sunt esențiale în cunoașterea importurilor romane din afara Imperiului Roman⁴. Restul zonelor din *Barbaricum*-ul european, între care teritoriul

* Lucrare elaborată cu sprijinul unui grant acordat de Consiliul Național al Cercetării Științifice din România, CNCS – UEFISCDI, în cadrul proiectului PN-III-P4-ID-PCE-2016-0279. Dr. Ion Ioniță (Iași) și dr. Victor Cojocaru (Iași) au formulat observații utile în urma lecturării atente a manuscrisului, fapt pentru care le adresăm mulțumiri și cu acest prilej. Pentru eventualele erori rămase întreaga responsabilitate revine doar autorului.

** lavinia_grumeza@yahoo.com.

¹ *Archäologie zwischen Römern und Barbaren. Zur Datierung und Verbreitung römischer Metallarbeiten des 2. und 3. Jh. n. Chr. im Reich und im Barbaricum – ausgewählte Beispiele (Gefäße, Fibeln, Bestandteile militärischer Ausrüstung, Kleingerät, Münzen). Beiträge des Internationalen Kolloquiums in Frankfurt am Main, vom 19. bis 22. März 2009.* 2 Teile; herausgegeben von Hans Ulrich Voss und Nils Müller-Scheeßel, Dr. Rudolf Habelt GmbH Bonn 2016 (*Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte*, Band 22,1; 22, 2), 1010 p.

Am plecat de la ideea de a scrie o recenzie, dar diversitatea temelor abordate de acest volum m-au determinat nu doar să depășesc mult spațiul rezervat unei prezentări de carte, ci m-au obligat la un plus de documentare în întocmirea aparatului critic, a bibliografiei și ilustrației adiționale. În plus, o serie de observații proprii, formulate pe parcurs, au lărgit și mai mult cadrul discuției.

² „Das Projekt *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum* (CRFB) ist ein internationales Gemeinschaftsprojekt europäischer Länder zur Edition aller römischen Erzeugnisse, die außerhalb der Grenzen des Imperium Romanum im Kontext einheimischer Gesellschaften gefunden werden. Es umfasst den Zeitraum vom 1. Jahrhundert v. Chr. bis zum 4. Jahrhundert n. Chr. und reicht von Nordwesteuropa bis zum Schwarzen Meer” (<http://www.dainst.org/projekt/-/project-display/31796>). RGK Frankfurt și Hans Ulrich Voss au avut rolul cel mai important în elaborarea metodologiei, în diseminarea rezultatelor și în coagularea unui „network” la nivel european.

³ Un *corpus* și trei *Supplementa*.

⁴ În același context ar fi de menționat HRNČIARIK 2013; RAEV 1986; SIMONENKO, MARČENKO, LIMBERIS 2008 și LUND HANSEN 1987.

României și al Republicii Moldova, au rămas deocamdată neacoperite de acest proiect unitar și multinațional⁵.

În ultimele decenii, tematica relațiilor romano-barbare a devenit o constantă pentru tot mai mulți specialiști din întreaga Europă. Astfel, s-au creat rețele importante de cercetători în instituțiile de cercetare din Germania (RGK Frankfurt, Eurasien-Abteilung DAI Berlin, Archäologisches Landesmuseum Schleswig-Holstein), Polonia (Instytut Archeologii UW) sau țările nordice (University of Copenhagen).

Volumul colectiv *Archäologie zwischen Römern und Barbaren ...* valorifică parțial proiectul CRFB, reunind majoritatea comunicărilor prezentate, în martie 2009, în cadrul unui colocviu internațional organizat de RGK Frankfurt și Goethe-Universität Frankfurt, la care au participat 105 cercetători din 14 state europene și din SUA. Lucrarea, dedicată în mod special obiectelor de metal descoperite în Imperiu și *Barbaricum*, este structurată în două părți (cu paginație continuă), cuprinzând cinci domenii de cercetare⁶: Teil 1 (p. 109-587): monede/Münzen, vase de metal/Metallgefäße, fibule/Fibeln, respectiv Teil 2 (p. 591-985): armament, piese de echipament militar și harnașament/Militaria, diverse alte descoperiri/Kleinfunde⁷. Clasificarea nu este întâmplătoare, categoriile de materiale enumerate mai sus stând la baza cronologiei epocii romane și la definirea relațiilor romano-barbare.

PARTEA 1 / TEIL 1

Cele 33 de studii ale primei părți sunt precedate de un program al colocviului din 2009, de o listă a celor mai importante abrevieri folosite de autori⁸ și de două succinte contribuții introductive, semnate de H. U. Voss și S. von Schnurbein, utile pentru o familiarizare cu stadiul cercetării produselor romane în *Barbaricum* – de la lucrările de pionierat ale lui H. J. Eggers⁹ și M. Wheeler¹⁰, până la proiectele ample și lucrările de sinteză de dată recentă¹¹.

Din partea introductivă mai fac parte patru studii generale, care nu au fost încadrate tematic sub un titlu comun, dar care propun noi metode, concepte și analize, cu abordarea multor probleme rămase nerezolvate în domeniul relațiilor romano-barbare. M. Becker (*Metallgefäße aus Siedlungsfunden Mitteldeutschlands im Vergleich mit den Fundspektren der Brand- und Körpergräber – Methodische Anmerkungen zur Fundüberlieferung, Chronologie und Befundstrukturen*) readuce în discuție termenul de „import roman”¹² și aspecte care țin de achiziția, păstrarea și întrebuințarea importurilor, folosirea lor secundară, relațiile romano-germanice și intra-germanice. M. Erdrich (*Römische Keramik beiderseits der Grenzen*) atrage atenția asupra faptului că ceramica romană reprezintă o temă neglijată în analiza relațiilor comerciale dintre Imperiu și lumea barbară. În acest sens, autorul propune o serie de studii de caz, pe un areal geografic extins (teritoriile

⁵ Unele publicații de sinteză mai recente, în care este abordată și problema importurilor din mediul barbar (de exemplu: POPA 2015; OȚA, SÎRBU 2009; CROITORU 2011), nu folosesc metoda propusă în CRFB și propun o discuție mai amplă asupra relațiilor populațiilor barbare cu Imperiul Roman.

⁶ Editorii au omis să dea un nume secțiunii alcătuite din primele patru studii, redactate de M. Becker, M. Erdrich, N. Schücker și J. Schuster.

⁷ Remarcăm faptul că două dintre cele cinci domenii de cercetare apar intitulate diferit în cuprins și în interiorul volumului (considerăm corecte titlurile din cuprins). De exemplu, la p. 175 apare titlul general de Bronzegefäße, deși în sumar întâlnim forma corectă de Metallgefäße (ținând cont că în lucrările grupate sub acest titlu se fac referiri nu numai la vase de bronz, ci și la vase de cupru sau argint). Probabil, editorii și-au dat seama de această greșeală metodologică și au făcut corectura necesară doar în cuprins, dar nu și în interiorul volumului. De asemenea, la p. 589 întâlnim titlul general de Gürtel und militaria, iar în cuprinsul volumului doar denumirea de Militaria. Această clasificare din cuprins – de Militaria – ni se pare mai potrivită, deoarece acoperă tot spectrul de obiecte din acest domeniu, inclusiv cele care s-ar încadra în categoria de Gürtel.

⁸ Lista abrevierilor este reluată și în partea a doua a lucrării la paginile 993-996.

⁹ EGGERS 1951.

¹⁰ WHEELER 1954.

¹¹ De exemplu, proiectele internaționale *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum*, *Die Fundmünzen der Römischen Zeit* sau lucrarea de sinteză a lui M. Erdrich dedicată relațiilor romano-germane (ERDRICH 2001).

¹² Vezi în acest sens și ERDRICH/VOSS 2003, 138-158.

dintre Rin-Dunăre-Elba-Scoția) și diferit din punct de vedere al relațiilor romano-barbare (grade diferite de interacțiune și romanizare). Rezultatele cercetării generează alte întrebări privitoare la utilizarea ceramicii romane în *Barbaricum*: coincide locul de descoperire al unui vas cu punctul inițial al destinației? Aveau recipientele ‘străine’ aceeași funcție în *Barbaricum* ca în Imperiu? De ce un ‘barbar’ achiziționa doar anumite tipuri de vase romane? Ce se păstrează și ce se exclude printr-o asemenea achiziție? Subiectul este continuat și aprofundat de N. Schücker (*Auf der anderen Seite: Reliefsigillaten im europäischen Barbaricum*), care își centrează analiza pe aproximativ 3400 de vase de *terra sigillata* decorate, descoperite în 980 de situri din *Barbaricum* european. În acest mediu, *extra imperii*, exista o mare cerere de *sigillate* (chiar și în zone foarte îndepărtate de *limes*). Descoperirile se datează mai ales în a doua jumătate a secolului al II-lea și în primele două treimi ale secolului al III-lea, perioade în care avem atestate atât un intens comerț la graniță (*border-trade/Grenzhandel*), cât și schimburi pe distanțe lungi (*long-distance exchanges/Fernhandel*), cu o mare mobilitate a comercianților romani și barbari. Analiza propusă este complexă din punct de vedere al problematicii abordate, cu citarea unei bibliografii exhaustive¹³. Ultimul studiu introductiv este semnat de J. Schuster (*Die Gräber von Lübsow (Lubieszewo) – Anmerkungen zu älterkaiserzeitlichen Prunkbestattungen und zum römischen Import*). Autorul pornește de la analiza mormintelor princiare de tip Lübsow – care conțin numeroase seturi de vase din metal – și extinde cercetare asupra distribuției vaselor de import în *Barbaricum* germanic, la apariția lor în morminte ale elitelor (posibilități de achiziție *versus* ritual/fenomen de redeschidere al mormintelor), căile de pătrundere a importurilor, caracterul și intensitatea relațiilor romano-germanice.

I. MONEDE

Partea dedicată circulației monetare, tezaurelor și descoperirilor izolate din Imperiu și *Barbaricum* cuprinde cinci studii. H. Komnick (*Münze und Geld an Rhein und Donau*) analizează descoperirile monetare de-a lungul Rinului și Dunării. Este vorba de zone situate *intra Imperii*, puternic militarizate pe tot parcursul secolelor al II-lea și al III-lea p. Chr., soldații din caste fiind remunerați de mai multe ori pe an prin *stipendia* sau *donativa*. Holger Komnick propune mai multe studii de caz pe baza monedelor descoperite în caste și capitale de provincii¹⁴ și mai puțin în zona barbară de dincolo de *limes* (*Germania magna*). Analizele monetare în cele mai importante situri de pe limesul renano-dunărean reflectă diferențe regionale, evidente mai ales în cazul emisiunilor de bronz și argint existente pe piață.

H. W. Horsnæs readuce în atenție lumea barbară, cu un studiu asupra denarilor emiși de la Vespasian la Septimius Severus, descoperiții pe teritoriul Danemarcei (*Coins for the warriors? Roman denarii from war booty sacrifices and other types of Danish Iron Age contexts*). Monedele provin din diferite contexte: așezări, morminte, tezaure, depuneri rituale în mlaștini sau ofrande de arme și sunt asociate cu elita epocii fierului din nordul Europei, fiind considerate bunuri de prestigiu.¹⁵

În continuare, analizele monetare se concentrează asupra Europei Centrale, mai exact pe zona Sileziei – culturile Wiebark și Prezworsk (R. Ciolek, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Schlesien*), respectiv Slovacia – cultura cvadă și limesul nord-panonic (E. Kolníková, *Die römischen Fundmünzen der Slowakei – Anmerkungen zur Fundstatistik*). Dacă în *Barbaricum* sud-scandinav avem sub 1000 de monede romane documentate, în Silezia numărul acestora este considerabil mai mare: cel puțin 10.000 de monede, provenite din 483 situri. Conform opiniei exprimate de R. Ciolek emisiunile monetare au pătruns în mai

¹³ Observăm la harta de la p. 50 (Fig. 1. *Arbeitsgebiet und Arbeitsstand*) o pată albă istoriografică în jurul provinciei Dacia (la nord, est, vest), zona din jurul provinciei fiind săracă în studii privind ceramica de import de tip *terra sigillata*. Acest aspect este vizibil și din bibliografia menționată de autoare (p. 78) pentru zona barbară de pe teritoriul actual al României: GLODARIU 1974; BICHR 1974, iar mai nou, doar GINDELE 2010 și MATEI, STANCIU 2000. Mai mult, această zonă a *Barbaricum*-ului este absentă și din bazele de date online – cum este, de exemplu, baza de date a Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz (<https://www1.rgzm.de/samian/home/frames.htm>).

¹⁴ Mogontiacum, Carnuntum, Ovilava, Brigetio, Intercisa, Burgenae, Sarmizegetusa, Porolissum, Ratiaria, Novae etc.

¹⁵ P. 134: „they were prestigious luxury items with great symbolic as well as intrinsic value, and they could normally be obtained by a few members of the elite only”.

multe etape și din mai multe surse: a) denari (în anii 180 până la domnia lui Septimius Severus, ca rezultat al contactelor politice – tribut plătit de romani pentru *superiores barbari* sau daruri diplomatice); b) aurei (în a doua jumătate a secolului al III-lea, ca rezultat al contactelor politice – *annua munera*, tributuri singulare, salarii pentru barbarii din *auxilia* sau daruri diplomatice); c) *folles* (mijlocul secolului al IV-lea ca rezultat al contactelor economice – comerțul cu chihlimbar ?).

Acest capitol se încheie cu studiul lui P. Prohászka, dedicat monedelor de aur descoperite în Bazinul Carpatic, în secolele I-III p. Chr. – *Die römischen Goldmünzen des 1.–3. Jahrhunderts im Barbaricum des Karpatenbeckens (von Augustus bis zu Carinus)*. Autorul a întocmit un catalog care cuprinde 94 de monede și 2 tezaure. La acestea, ar fi de adăugat și alte monede, descoperite în județul Arad, care nu au fost menționate de cercetătorul maghiar: doi aurei emiși de Augustus, descoperiți la Neudorf¹⁶ și Șepreuș¹⁷, un *aureus* emis de Nero provenit de la Vărădia de Mureș¹⁸ și doi aurei emiși de Marcus Aurelius, descoperiți la Buhani¹⁹. Monedele din aur respective ajung în *Barbaricum* începând cu epoca republicană târzie. Se observă o concentrare a aureilor pe teritoriul ocupat de daci (în perioada Nero-Flaviană) și un alt aflus la mijlocul secolului al III-lea în zona vandală dintre Tisa și Transilvania. P. Prohászka consideră că inițial monedele din aur au reprezentat mijloace de propagandă romană, iar apoi devin tribut plătit barbarilor sau daruri. În unele situații liderii barbari purtau acești *aureii*, *solidi*, *multipla* sau medalioanele ca insigne, simboluri ale statutului și legitimității.

După parcurgerea acestor studii, devine tot mai evidentă diferența existentă între funcționalitatea monedelor în Imperiul Roman și *Barbaricum*. Dacă în imperiu banii reprezintă mijloc de plată și schimb, standard de valoare și valoare garantată (*all-purpose money*), în *Barbaricum* mijloacele sunt reduse, banii primind o anumită destinație (*limited purpose money*)²⁰.

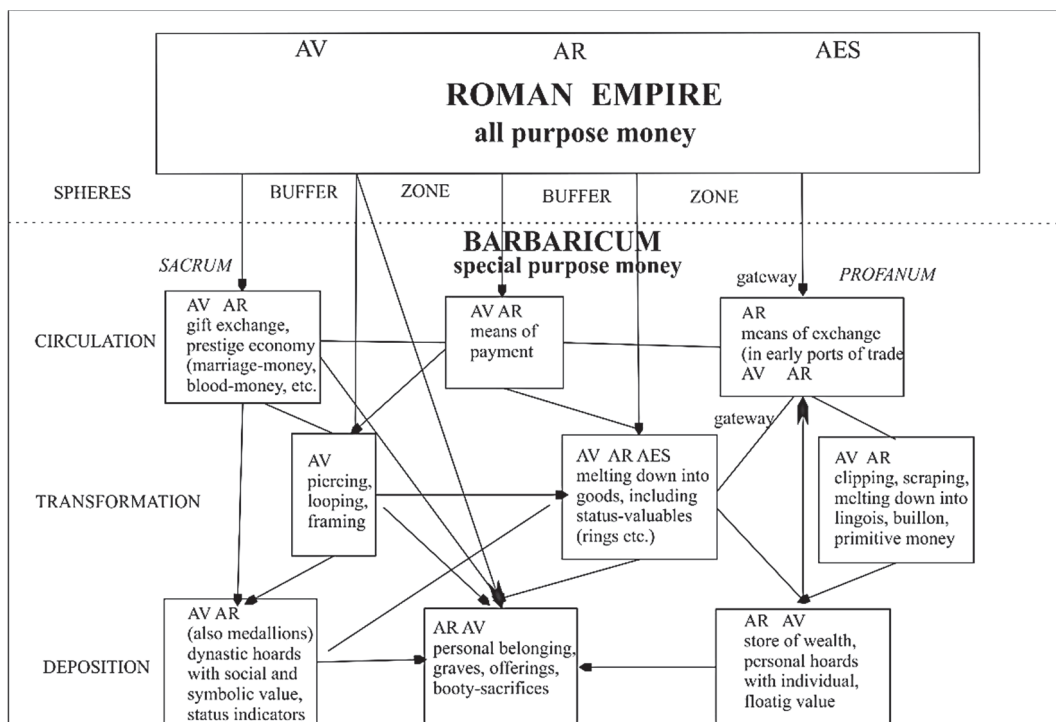

Fig. 1. Funcționalitatea monedei în *Barbaricum* (apud BURSCHE 1996)

¹⁶ GLODARIU 1974: 287, Nr. 193.

¹⁷ BARBU, HÜGEL 1993: 63.

¹⁸ GLODARIU 1974: 296, Nr. 324.

¹⁹ HÜGEL, BARBU 1997: 551.

²⁰ BURSCHE 2008: 57.

2. VASE DE METAL²¹

Cel de-al doilea bloc de studii, dedicat vaselor din bronz, include 15 contribuții. J. Gorecki (*Römische Metallgefäßspektren aus ausgewählten militärischen Fundkomplexen diesseits und jenseits von Rhein und Donau von der Zeit der späten Republik bis zum Beginn des 2. Jahrhunderts n. Chr.*) ne introduce în domeniul complex al vaselor de metal și analizează serii tipologice, ateliere, funcționalitatea vaselor în societatea romană și în mediul militar. Concluzia principală a studiului este că nu au existat vase tipice folosite exclusiv de soldați. Prin urmare, militarii romani nu-și produceau singuri vase, ci apelau la populația civilă și la piața existentă. O analiză similară din punct de vedere al complexității problemelor abordate propune și U. L. Hansen pentru lumea barbară (*Kasserollen und Kelle- / Sieb-Garnituren als Indikatoren für Einsicht in den Übergang von der Älteren zur Jüngerer Römischen Kaiserzeit im Barbaricum*). Pentru a înțelege răspândirea veselei metalice în afara imperiului, autoarea discută mai multe aspecte: 1) Răspândirea veselei dincolo de *limes* – diferențe regionale; 2) Funcția și utilizarea veselei; 3) Diferențe dintre caserole și polonice/seturi de strecurători în Imperiu și *Barbaricum*; 4) Analiza descoperirilor din morminte; 5) Analiza descoperirilor din așezări și tezaure; aprovizionarea cu materii prime (metale neferoase și prețioase); 6) Originea veselei: comerț, subsidii, cadouri, suveniruri sau prăzi. Problematika procurării veselei prețioase prin acte de jaf a fost dezvoltată de R. Petrovzky și H. Bernhard (*Versunken im Rhein – Typenspektren der „Beutehorte” im Vergleich*), prin adunarea tuturor tezaurelor de epocă romană găsite în ultimii 40 de ani în urma lucrărilor de drenare a Rinului. Tezaurele de la Neupotz, Hagenbach, Lingenfeld și Ottestadt conțineau o mare varietate de piese, preponderent realizate din metal: unelte, arme, veselă, bijuterii, monede, obiecte sacre – toate reflectând secvențe importante din viața așezărilor rurale și urbane romane. Tezaurizarea pieselor s-ar putea explica prin incursiunile germanice din anii 259-260 p.Chr., raiduri care au ajuns până în Aquileia și Hispania.

În continuare, sunt discutate unele studii de caz privind obiecte de prestigiu descoperite în *Barbaricum* central-european, în centre ale unor căpetenii barbare (probabil aliate romanilor). Numeroase vase din metal, dar și alte categorii de importuri romane, au provenit din siturile princiare de la Zohor/Slovacia (K. Elscheck, *Neue römische Funde vom germanischen Fürstensitz in Zohor, Westslowakei*) și Mušov/Cehia (J. Tejral, *Die Metallgefäßausstattung des Königsgrabes von Mušov in Mähren im Vergleich mit früh- und spätkaiserzeitlichen Elitengräbern*). Obiectele rare, de lux, sunt caracteristice perioadelor de intense contacte romano-barbare și de influx²² de produse romane (secolele II-III p. Chr.). În această categorie se încadrează o cană din bronz de tip Eggers 125 de la Czarnówko/Polonia (A. Kasprzak, *Eine Bronzekanne E 125 von Gräberfeld Czarnówko, Kreis Lębork, in Pommern*), un vas din bronz emailat *champlevée* și o toartă din argint decorată în tehnica *niello* descoperite într-un mormânt de femeie din Jartypory/Polonia (J. Andrzejowski, T. Rakowski, *Romano-British Enamelled Vessels from a Female Grave from Jartypory, Eastern Poland*). Analiza mormintelor princiare este continuată de D. Quast (*Die römischen Importgefäße der Prunkgräber aus Wrocław-Zakrzów und Krakovany-Stráže*) și A. Abegg-Wigg (*Die Gefäßausstattung der „Fürstengräber” von Neudorf-Bornstein*). Mormintele de la Wrocław-Zakrzów și Krakovany-Stráže aveau numeroase obiecte de import romane și vase de prestigiu (din sticlă, *acetabulae* și alte vase din argint), mai puțin obișnuite („ungewöhnliche Importe”) în *Barbaricum*. Asemenea recipiente au avut în mediile barbare și valori simbolice, memorialistice (erau tezaurizate în cadrul unei familii pe mai multe generații), ilustrând prestigiul deținătorului și îi legitimau puterea²³. K. Frank (*Zum Problem der Wahrnehmung rhein-weser-germanischer Grabausstattungen am Beispiel des Gräberfelds von Rheindorf*) concluzionează că aceste morminte bogate („ceremoniale”) și de înhumatie erau grupate în *pattern*-uri supraregionale pe zone geografice foarte extinse, de exemplu „supra regiunea” din centrul Germaniei și până în nordul Europei.

²¹ În cadrul volumului apare titlul de *Bronzegefäße* („vase de bronz”), iar denumirea de *Metallgefäße* („vase de metal”) se întâlnește la cuprins (vezi, mai sus, nota 7).

²² Așa-numitele „valuri de importuri” (*Importwelle/Imports waves* – termen introdus de WOLAGIEWICZ 1970).

²³ P. 344: „Derartige Objekte spielten in oralen Gesellschaften eine bedeutende Rolle und ihr Besitz bezeugte Prestige und legitimierte Herrschaft“.

Spectrul analizelor vaselor din bronz este continuat cu *Noricum* – 160 de exemplare (H. Sedlmayer, *Die Spektren römischer Bronzegefäße in Noricum und dem angrenzenden Barbaricum im Vergleich – Typen des 2./3. Jahrhunderts n. Chr.*), Moravia – 68 de piese (J. Jílek, *Bronzegefäße aus der Römischen Kaiserzeit in Mähren: kritische Revision und chronologische Übersicht – Forschungsstand bis zum Jahr 2009*) și Slovacia – peste 400 de vase (E. Krekovič, *Das Spektrum römischer Bronzegefäße in der Slowakei*). Numărul mare de recipiente din bronz (mai ales cele utilizate în consumul vinului) descoperite în mormintele cvade de pe teritoriul Slovaciei ilustrează faptul că elitele imitau stilul de viață roman. Regele Vannius și succesorii acestuia probabil au controlat în mod direct comerțul de la graniță cu romanii și au mijlocit legăturile cu barbari mai îndepărtați (*superiores barbari*). Descoperirile arheologice (vase din bronz, importuri de lux, numeroase morminte princiare) ilustrează o societate barbară profund romanizată.

Poziția barbarilor este diferită la vest și est de provincia Dacia. Un singur articol din acest volum analizează vesela descoperită în mediul barbar dintre Dacia și Moesia Inferior și mai puțin legăturile cu Imperiul²⁴: A. Popa, *Bronzenes Wasch- und Badegeschirr am Rande der römischen Welt: Überlegungen zu einer Gruppe römischer Bronzegefäße jenseits der Provinzgrenzen Dacia und Moesia Inferior*. Din acest mediu, *extra provinciae*, ar fi cunoscute doar 24 de vase din bronz, dintre care 9 folosite pentru spălat. Ultima categorie (*Wasch- und Badgeschirr*) era destul de variată și cuprindea căni cu gura trilobată și diferite bazine, de tip Eggers 71/72 (Cazaclia și Mocra/Moldova), Eggers 100 (Olănești/Moldova), Eggers 124; 92 (Kolokolin/Ucraina), Eggers 125; 154/155 (Čížikov/Ucraina și Poiana/România). Toate aceste descoperiri din situri dacice și sarmatice se datează în primele secole p.Chr.

3. FIBULE

Fibulelor le sunt dedicate 9 contribuții. Primele două (A. Böhme-Schönberger, *Emailscheibenfibeln und provinzialrömische Kniefibeln mit halbrunder Kopfplatte* și Magdalena Mączyńska, *Römische Fibeln im Barbaricum: Das Beispiel der Emailscheibenfibeln und Kniefibeln mit halbrunder Kopfplatte*) se concentrează pe anumite serii tipologice din marea categorie a fibulelor emailate și a celor cu genunchi. Fibulele zoomorfe din secolul al II-lea – *Emailtierfibeln, Pantherfibel* – își au originea undeva pe limesul renan²⁵. În est, aceste *Pantherfibeln* nu ajung mai departe de *Arrabona (Pannonia Superior)*. În mod similar, așa-numitele *Trompetenfibeln* se concentrează în zona de contact dintre continent și insulele britanice. În schimb, alte exemplare în formă de animale (iepuri, cai, cerbi, păsări, cicade etc.) ajung în număr considerabil în mediul sarmatic panonic și în *Moesia Superior*²⁶. În ceea ce privește fibulele cu genunchi și disc semicircular, A. Böhme-Schönberger observă că exemplare cu coardă interioară (*Spiralkonstruktion mit untere Sehne*) provin mai ales de pe limesul germano-raetic, în timp ce fibulele cu coardă exterioară (*Spiralkonstruktion mit obere Sehne*) sunt caracteristice regiunii norico-panonice. Aceste fibule cu genunchi și placă semicirculară – numite și *Soldatenfibeln der Rhein-Donaufront* – sunt rare în *Barbaricum*, dar foarte răspândite în *Pannonia*²⁷ și în provincia Dacia (tip Cociș 19a1b1a), unde aria lor de difuziune cuprinde întreg teritoriul²⁸.

Pe de altă parte, în mediul barbar înregistrăm un număr impresionant de fibule emailate discoidale. Dacă în 1923 O. Almgren cataloga 25 de piese²⁹, iar în 1966 S. Thomas – 144³⁰, M. Mączyńska menționează 250 de *Emailscheibenfibeln* în *Barbaricum* central-european și 190 în cel sarmatic (p. 453). În prezent numărul acestora este cu siguranță mai mare³¹. Autoarea consideră că aceste piese emailate erau produse

²⁴ Mai amănunțit în acest sens, vezi POPA 2015.

²⁵ Pentru o analiză a descoperirilor în castele de la Saalburg și Zugmantel, vezi BÖHME 1972.

²⁶ S. Petković nu exclude posibilitatea ca aceste fibule să fi fost produse într-un atelier din zona Mării Negre sau chiar în *Barbaricum* sarmatic (PETKOVIĆ 2010, 358).

²⁷ KOVRIG 1937: 121, Gruppe X; Taf. IX.

²⁸ COCIȘ 2004: 90.

²⁹ ALMGREN 1923.

³⁰ THOMAS 1966.

³¹ Într-un studiu recent (GRUMEZA 2015) am adunat 50 de fibule emailate doar din regiunea Banatului, 40 dintre acestea fiind descoperite în *Barbaricum*. De asemenea, M. Mączyńska analizează în volumul de față și fibule discoidale emailate cu

exclusiv în provinciile romane, cu excepția Pannoniei și Daciei³². Reținem faptul că atât fibulele emailate cât și cele cu genunchi – categorii care au circulat simultan – erau purtate la sarmați preponderent de către femei și copii.

Fig. 2. Răspândirea în Barbaricum a fibulelor discoidale emailate cu reprezentări de păsări/păsări de pradă și iepuri (apud M. Maćczyńska, p. 457, fig. 4) și completarea hărții cu două descoperiri similare de pe teritoriul Serbiei de astăzi (Dubovac și Vršac).

Numeroase fibule discoidale-emailate provin și de pe coasta est-baltică (W. Nowakowski, *Emailverzierte Sachgüter des 1.–3. Jahrhunderts im Ostbaltikum*). Această regiune a avut o mare importanță pentru romani ca urmare a depozitelor de chihlimbar, numit și „aurul Nordului”. Populația barbară din zonă prefera în mod deosebit fibulele și monedele romane, în detrimentul vaselor metalice³³. Un prim val al importurilor de fibule (așa numitele *Jezerine-Fibeln*) se înregistrează în perioada augusteică-tiberiană. Un al doilea val este atribuit de autor fibulelor emailate de tip *Bügel fibel*, datate în perioada flaviană până către mijlocul secolului al II-lea și provenite din provinciile renane. Al treilea val (la sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea) este caracterizat de o mare varietate de produse romane: monede din bronz, mărgelile din sticlă și fibule emailate discoidale, cu inserțiuni de email în diferite forme circulare (tip Thomas a)³⁴, în formă de stea (*sternformiger Emailleinlage* = Thomas tip b) de tablă de șah (*Emailfeld mit Schachbrettmuster* = Thomas tip c), fibule în formă de inel (Thomas tip e), romboidale (Thomas tip g) și în formă de *Pelta* (Thomas tip h).

Fibulele de tip *Pelta* sunt discutate exhaustiv de J. Andrzejowski, T. Rakowski și K. Watemborska (*Eine peltaförmige Emailscheibenfibel von Jartypory am Liwiec*). Autorii își pornesc analiza de la o descoperire

reprezentări de păsări/păsări de pradă și iepuri (Emailfibeln mit Raubvogel/Hase- und Vogeldarstellung), însă la harta de la p. 457 (fig. 2) nu apar descoperirile din Voivodina/Serbia (Dubovac și Vršac). Aceste lacune apar ca urmare a faptului că nu există în Europa un studiu general pe aceste categorii de fibule (fapt menționat și de autoare la p. 453).

³² După BENEA *et alii* 2006 ateliere de produs fibule emailate ar fi existat și în Dacia romană la Bucium, posibil și la *Porolissum* sau *Tibiscum*. Prezența officinelor care prelucrează bronzul și sticlă la *Tibiscum*, numărul mare al descoperirilor de emailate de la *Porolissum* (peste 150 de piese) sunt argumente pentru o producție de emailate în aceste centre.

³³ Cf. EGGERS 1951 (Textcarten A-B).

³⁴ După THOMAS 1966.

recentă: o fibulă de mari dimensiuni (tip Vaday III/4/1/3)³⁵ găsită într-un mormânt al culturii Wielbark, din estul Poloniei, datat în etapa C1b (cca. 230-250). Conform autorilor, acest tip se concentrează în vestul *Germaniei magna*, un singur exemplar apare în Imperiu (în *Gallia Belgica*, la Pitgam) și doar două în *Barbaricum* central și est-european: Jartytory și Békés-Hidashát. Aș adăuga la această serie rară de fibule și piesa descoperită în anul 2000 la Foeni (România), într-o necropolă sarmatică datată între sfârșitul secolului al II-lea și al treilea sfert al secolului al III-lea.³⁶

Fig. 3. Răspândirea fibulelor *Pelta*/tip Vaday III/4/1/3 (apud J. Andrzejowski, Th. Rakowski și K. Watemborska p. 483, fig. 483) și completarea hărții cu fibula de la Foeni (România).

În continuare, E. Droberjar (*Römische Fibeln aus Gräbern und Siedlungen des 1.–3. Jahrhunderts in Böhmen – eine Übersicht*) analizează din punct de vedere cronologic și tipologic fibulele romane descoperite în Boemia, în special în așezările suebe. Din etapa B1a (faza B1a-b) provin numeroase importuri romane, printre care și fibule vestice-renane (Almgren 19a) și norico-panonice (Almgren 67). Câteva exemplare (Ankerfibel Bojović 13/1 și Scharnierfibel Bojović 14/3) par să provină din mediul provincial daco-moesic. În faza B1c-d (etapa B2, B2/C1, C1) se disting două grupe principale: fibule puternic profilate și emailate. E. Droberjar a identificat 16 tipuri de fibule puternic profilate provenite preponderent din *Noricum* și *Pannonia*. La fel de numeroase sunt și fibulele emailate: 21 de tipuri. O structură asemănătoare a importului de fibule a fost înregistrată și în alte zone, cum ar fi sudul Moraviei sau Austria Inferioară (la nord de Dunăre).

Problema originii fibulelor este aprofundată de S. Cociș (*Fibelwerkstätten im römischen Dakien*), cu un studiu asupra atelierelor din Dacia. La *Napoca* a fost descoperit recent un atelier de produs fibule, datat în perioada Traian-Hadrian. Pe baza tiparelor și rebuturilor descoperite, autorul a stabilit că aici se produceau fibule puternic profilate, zoomorfe, fibule cu genunchi, „Ankerfibeln”, „Flügelfibeln” și „Zweiknotenfibeln” (de tip norico-panonic). Alte ateliere dacice existau probabil și la *Arcobadara*, *Micia*, *Dierna* și *Porolissum*, unde se produceau în special fibule cu genunchi.

³⁵ După VADAY 2003.

³⁶ TĂNASE, MARE 2000; GRUMEZA 2011.

S. Ortisi (*Römer oder Barbaren? Fibeln des mittleren Donaauraums im mittelkaiserzeitlichen Raetien*) propune o analiză a fibulelor descoperite în *Raetia* și în mediul barbar învecinat. În aceste zone fibulele sunt în mare parte identice din punct de vedere tipologic cu cele norico-pannonice și dacice. Modul în care erau distribuite formele de fibule în *Raetia* și la Dunărea Mijlocie ilustrează faptul că populația romană provincială nu era o societate refractară la contactele cu lumea barbară. Mai mult, în timpul sau imediat după războaiele marcomanice în estul *Raetiei* și în vestul *Noricum*-ului se observă relocări importante de populații de la Dunărea Mijlocie și de Jos – populații care veneau din zone de intense contacte romano-barbare.

Partea 1 se încheie cu un studiu amplu datorat lui T. Schierl (*Zu Scharnierarmfibeln und verwandten Formen beiderseits des spätantiken Limes. Typologische und historische Betrachtungen vor dem Hintergrund von Verbreitung und kulturgeschichtlicher Bedeutung*) dedicat fibulelor-arbaletă (*Scharnierarmfibeln*) și fibulelor cu capete în formă de bulb de ceapă (*Zwiebenknopffibeln*). Acestea erau extrem de populare în antichitatea târzie, în special în mediul militar din Imperiu și *Barbaricum*, ambele zone trecând în acea perioadă prin profunde schimbări sociale și politice. În mediul germanic al secolului al IV-lea fibule din argint și aur apar în morminte ale elitelor împreună cu alte categorii de importuri romane și arme. Autorul arată printr-o analiză exhaustivă cum, în câteva generații, fibulele romane se transformă în *Barbaricum* din importuri și suveniruri în simboluri ale puterii.

PARTEA 2 (TEIL 2)

A doua parte a volumului cuprinde 27 de studii dedicate armelor, pieselor de echipament militar, vaselor ceramice de lux și altor categorii de piese prezente de-o parte și de alta a limesului.

I. MILITARIA³⁷

Capitolul debutează cu un studiu dedicat accesoriilor de curea și de centură descoperite în mediul militar din provinciile nord-vestice (E. Deschler-Erb, *Gürtel- und Riemenbeschläge in den Nordwestprovinzen – Das militärische Formenspektrum von tiberisch / claudischer bis antoninischer Zeit*).

Pe baza surselor literare, a reprezentărilor de pe monumente și a datelor arheologice, E. Deschler-Erb identifică trei evoluții cronologice în stilul acestor piese:

- Ia. perioada tiberiană/claudiană-flaviană – caracterizată de o mare varietate de forme;
- Ib. perioada flaviană-traiană – este similară celei precedente (apar doar câteva modificări la unele piese);
- II. perioada antoniniană – sunt înregistrate modificări considerabile (așa-numita *Antoninische Revolution*), echipamentul roman și armamentul militarilor este complet modificat, predomină modelele traforate.

Pe de altă parte, în mediul barbar accesoriile de centură reprezintă un mic procent al importurilor romane, aceasta deoarece costumele militare al barbarilor era dominat de accesorii metalice de origine locală. Subiectul este dezvoltat de R. Madyda-Legutko (*Römische Gürtelteile im mitteleuropäischen Barbaricum – Vom cingulum militiae zum spätrömischen Militärgürtel*), cu o analiză a cataramelor și accesoriilor de centură romane descoperite în *Barbaricum* central-european. Aceste tipuri de importuri au ajuns în acest mediu prin mai multe valuri:

1. Perioada romană timpurie, B1-B2 (pătrund doar câteva exemplare, majoritatea găsite în Boemia și regiunea Elbei);
2. Perioada romană târzie, C1-C2 (descoperirile se concentrează în centrul Germaniei, unde apar atât în cimitire cât și în așezări barbare; din această perioadă datează centura de ofițer romană descoperită la Wrocław-Zakrzów, mormântul princiar III și numeroasele cataramă de tip Leuna);

³⁷ În cadrul volumului apare titlul de *Gürtel und Militaria*, iar denumirea de *Militaria* se întâlnește la cuprins (vezi nota 7).

3. Sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea (se remarcă un grup distinct de accesorii de centură, grupat în Saxonia Inferioară și Germania Centrală).

Aceste categorii de piese sunt probabil rezultatul conflictelor romano-barbare, actelor de jaf sau înrolării barbarilor în armata romană. Autoarea atrage atenția asupra unor probleme metodologice în analizarea echipamentului militar *extra imperii*: dificultatea de a distinge accesorii de centură romane de cele realizate în *Barbaricum* (după un model roman) și dificultatea de a distinge între exemplare care aparțineau echipamentului militar de piesele de harnașament. În cazul mediului sarmatic din Bazinul Carpatic înregistrăm și alte întrebuințări ale pieselor de echipament militar roman și harnașament. Acestea apar și în morminte feminine (de exemplu la Tiszavasvári-Kisasszonydűlő. Orgovány, Jászberény sau Tiszavasvári-Városföldje)³⁸, unde primesc o altă funcționalitate: devin pandantive, fiind purtate la gât, sau erau folosite în decorarea costumului feminin.

Un număr semnificativ de piese de echipament militar roman a fost documentat în mediul barbar nord-european, în special în contexte votive. Curelele de susținere a spadelor au ajuns în regiunile scandinave în seturi complet funcționale (cu *baltei* sau spade cu buterole și *baltei*) și nu ca piese independente (A. Rau, *Römische Gurt- und Gürtelteile in skandinavischen Votivplätzen mit Heeresausrüstungen*). Prin urmare, mai ales în secolul al III-lea centurile romane erau bunuri accesibile barbarilor nordici. Acest aspect este ilustrat și de ofrandele descoperite în mlaștina de la Vimose (Danemarca). Depozitul (*war booty sacrifice*) conținea și cea mai mare colecție de *militaria* de proveniență romană descoperit la nord de *limes*: aproximativ 550 de spade, *gladii*, aplici de buterole, *balteii* (95% din materiale au legătură cu purtatul spadei). X. Pauli Jensen (*Roman military equipment from the weapon deposit of Vimose, Funen*) consideră că acest depozit ilustrează complexitatea relațiilor dintre romani și germanicii nordici. În prezent este imposibil de precizat proveniența acestor *militaria*, fiind propuse mai multe variante de interpretare: daruri diplomatice, bunurile adunate de veteranii/mercenarii întorși acasă (spolii de război) sau rezultat al comerțului. P. S. Wells, care a propus o explicație controversată în literatura de specialitate, consideră că a existat o recrutare masivă a soldaților în zona de astăzi a Poloniei și sudul Scandinaviei în secolul al III-lea. Militarii ar fi revenit în teritoriile natale după 20-25 de ani de serviciu, împreună cu o parte a echipamentului primit la înrolare³⁹.

Următoarele două studii au fost dedicate celebrelor descoperiri votive (*Kriegsbeutenopfer*) de la Thorsberger Moor (Schleswig-Flensburg). S. Matešić (*Ein germanischer Helm aus dem Thorsberger Moor*) rediscută masca umană din argint, așa-numita *Spangekappe*, unică în lumea germanică, dar asemănătoare din punct de vedere tehnic cu formele feminine ale coifurilor romane cu mască. R. Blankenfeldt (*Figürlich verzierte Metallarbeiten aus dem Thorsberger Moorfund*) analizează două discuri ornamentale și o tablă curbată – placate cu aur – găsite în același sit de la Thorsberger Moor. Piesele, decorate cu motive antropomorfe și zoomorfe, pot fi interpretate ca simboluri ale statutului deținătorului și ilustrează motivele existente în arta germanică timpurie. Pe lângă arme, obiecte personale și de prestigiu, de la Thorsberger Moor provine și o mare varietate de echipament ecvestru: *phalerae*, nituri, *lunulae* etc. (N. Lau, *Pferdegeschirre aus nordeuropäischen Kriegsbeuteopfern (Thorsberger Moorfund) – Römische und „barbarische“ Komponenten*). Chiar dacă o mare parte dintre aceste piese sunt germanice, N. Lau observă numeroase influențe venite din lumea romană provincială și sarmatică, influențe reflectate în tehnica de realizare și în decor.

Această parte dedicată obiectelor militare și de harnașament se încheie cu un amplu studiu al unuia dintre editorii volumului: H.-U. Voß, *Beschlagteile vorwiegend militärischer Verwendung im mitteleuropäischen Barbaricum zwischen Rhein und Oder – Formenspektrum und Fundkontext*. Autorul a colectat toate accesoriiile militare (curele, accesorii de curele și harnașament ecvestru) descoperite în mediul germanic dintre Rin și Oder. Sunt analizate serii tipologice, răspândirea geografică, contextul descoperirilor și materialul asociat. Majoritatea obiectelor miliare provin din așezări datând între a doua jumătate a secolului al II-lea și prima jumătate a secolului al III-lea. Se observă o absență a accesoriilor militare care pot fi asociate cu războaiele

³⁸ Vezi GRUMEZA 2017, cu bibliografie.

³⁹ WELLS 1991.

germanice ale lui Augustus și Tiberius. Aceste categorii de piese sunt extrem de rare și în mormintele culturii Przeworsk, fapt care contrastează cu răspândirea armelor romane.

2. OBIECTE MĂRUNTE ȘI VARIA

Cea mai mare parte a volumului al II-lea (19 articole) este dedicată unui spectru larg de obiecte mărunte (numite, în general, *small finds* sau *Kleinfunde*), ca și atelierelor în care acestea au fost prelucrate.

Mai întâi, E. Hrnčiarik analizează casetele romane din lemn și metal găsite în mediul barbar slovac (*Römische Kästchen, Truhen, Möbelteile und Schlüssel aus der Slowakei*). De aici provin doar 11 fragmente de casete romane, 13 cheițe atașate și 6 dispozitive de blocare. Dacă în lumea romană casetele aveau un rol important în ceremonialul căsătoriei, fiind un simbol al legăturii dintre bărbat și femeie, în cea barbară ele își pierd această funcționalitate și devin doar simple bunuri feminine. Pentru *Barbaricum* sarmatic din Bazinul Carpatic, Z. Bene, E. Istvánovits și V. Kulcsár – *Some characteristic types of Roman imports in Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin (caskets decorated with metal mounts, bronze vessels, mirrors)* – au adunat un număr de 26 de casete din bronz, majoritatea provenind din provinciile panonice. În mormintele feminine, în interiorul casetelor se aflau bunuri personale: oglinzi, monede, bijuterii, vâscioare cu vopsele etc. Reținem că în acest mediu barbar vasele din bronz erau extrem de rare (apar doar în 19 situri!), fapt explicat de cercetătoarele maghiare prin diferențele cronologice. Altfel spus, în momentul în care producția atelierelor italice ar fi atins apogeul, contactele romano-sarmatice erau abia la început. Totuși, nu putem ignora faptul că vasele din metal apar în număr semnificativ în provinciile romane învecinate⁴⁰, pe tot parcursul secolelor II-III p.Chr. Prin urmare, dacă sarmații ar fi avut nevoie de recipiente din bronz sau argint, acestea ar fi putut fi procurate mult mai ușor din mediul provincial învecinat.

Următoarele două studii atrag atenția asupra unei alte lumi barbare – a celei de dincolo de Zidul lui Hadrian. F. Hunter (*Rome beyond the frontier: a Scottish perspective*) analizează descoperirile romane din siturile indigene din Scoția. Într-o majoritate covârșitoare importurile (fibule și servicii de băut) provin din așezări. Autorul identifică numeroase similitudini între lumea barbară din *Britannia* și cea de pe continent: folosirea bunurilor romane ca simboluri ale statutului social, existența unui orizont de denari tezaurizați datat la sfârșitul secolului al II-lea și descoperiri de tip *Hacksilber* în antichitatea târzie. Intervalul 160-250 p.Chr. ar fi fost o perioadă critică pentru administrația romană de la frontiera nordică. Tezaurile de denari făceau parte dintr-o categorie mai largă de bunuri trimise de romani în puncte turbulente din nord-estul Scoției, aprovizionarea încetând în perioada romană târzie. F. Hunter consideră că avem de-a face cu o politică imperială care urmărea transformarea triburilor locale în populații dependente de bunuri romane (*Rome as a threat and stimulus*).

Problematika importurilor la nord de Zidul lui Hadrian este completată de L. Allason-Jones (*Roman artefacts in Barbaricum north of Hadrian's Wall: the Devil's Causeway*). Autoarea observă o concentrare de bunuri romane de-a lungul drumului roman numit *Devil's Causeway*. În majoritate este vorba de piese izolate sau pierdute, tezaure monetare și piese tezaurizate pentru reciclare.

Analiza obiectelor mărunte este asumată și de D. Benea, cu un studiu privind atelierile de prelucrat metalele neferoase din provincia Dacia (*Werkstätten für Buntmetallverarbeitung in der Provinz Dakien*). Din această zonă provin peste 400 de obiecte emailate, realizate exclusiv din bronz: 85 de fibule, 281 de piese de harnașament și de echipament militar și 34 de obiecte cotidiene. Autoarea consideră că o dată cu sfârșitul secolului al II-lea aceste piese erau realizate în atelierile din provincie, la *Tibiscum*, Bucium și *Porolissum*, de unde s-ar fi exportat și în *Barbaricum*.⁴¹

⁴⁰ De exemplu, doar din *Dacia Porolissensis*, S. Mustață a adunat 119 vase din bronz (MUSTAȚĂ 2013).

⁴¹ P. 781: „Es wurden Handelswege bestimmt, Ausfuhrwege aus Dakien ins Barbaricum vor allem entlang der Theiß im Richtung Norden und Süden (Moesia Superior) und ins Innere der Provinz nach Porolissum (und von hier nach Norden ins Barbaricum)”. Într-un studiu recent (GRUMEZA 2015) am comparat fibulele emailate găsite la *Tibiscum* cu cele din mediul sarmatic învecinat. După cum se poate observa la planșele I-III, avem de-a face cu tipuri diferite în *Barbaricum* și în mediul provincial vest-dacic. Prin urmare, este puțin probabil un export al pieselor emailate de la *Tibiscum* în afara Imperiului.

J. Klemet analizează atelierele de prelucrat metalele neferoase din situl de la Neunheilingen/Thuringia, datat în secolele II-IV p. Chr. (*Buntmetallverarbeitung von einer kaiserzeitlichen Ansiedlung in Neunheilingen, Unstrut-Hainich-Kreis*). De aici provin peste 450 de obiecte metalice, numeroase importuri romane (obiecte de podoabă și vestimentație), dar și dovezi ale activității de prelucrare a metalelor (zgură, rebuturi și piese finite). Ateliere similare au fost identificate în *Barbaricum* germanic la Frienstedt, într-o așezare aparținând așa-numitului grup Haßleben-Leuna (C. G. Schmidt, *Römische Buntmetallobjekte im Fundspektrum von Frienstedt, Ortsteil von Erfurt*). În aceste ateliere, piese romane din bronz erau folosite ca materie primă în procesul tehnologic. Spectrul importurilor reutilizate era foarte larg – de la obiecte de podoabă și vestimentație, până la diverse *militaria*.

A. Stuppner studiază importurile romane din metal găsite la nord de Dunăre, în Austria Inferioară (*Fundspektren römischer Metallsachgüter in kaiserzeitlichen Siedlungen und Gräberfeldern Niederösterreichs*). Începând din secolul I și până în secolul al V-lea din această zonă locuită de cvazi și marcomani provin numeroase piese romane: fibule, veselă din metal, piese de harnașament și monede. În epoca augusteană descoperirile se concentrează în Moravia și Bazinul Vienei, iar începând cu epoca claudiană descoperirile se extind spre vest. În perioada de după războaiele marcomanice se înregistrează cea mai mare varietate a importurilor romane, similar altor zone ale Europei antice. *Vindobona* și *Carnuntum* au fost puncte importante de producție, desfacere sau de tranzit pentru numeroasele bunuri care ajungeau la barbarii de peste Dunăre.

Zona ne-romană de la Dunărea Mijlocie era extrem de bogată în produse de lux, aspect dezvoltat de T. Kolník (*Skyphoi und Kantharoi – norditalische glasierte Reliefkeramik in Gräbern des regnum Vannianum ?*). De la nordul limesului panonic au provenit numeroase vase de băut de tip *skyphoi* și *kantharoi* – descoperiri excepționale pentru *Barbaricum*-ul germanic⁴². Această ceramică glazurată și cu o bogată ornamentație în relief a fost produsă în atelierele nord-italice în secolul I p. Chr. Vasele apar în special în morminte de bărbați cu arme, vase de bronz și ceramică germanică, datate în perioadele B1b-B2a, mai exact în timpul regatului cvad a lui Vannius, care se întindea în sud-vestul Slovaciei de astăzi. T. Kolník consideră că *skyphoi* și *kantharoi* ar fi putut ajunge în mediul barbar prin mai multe modalități: ca urmare a comerțului cu chihlimbar, prin taxa percepută de Vannius pentru bunurile tranzitate (*vectigalia*), prin acte de jaf (*predationes*)⁴³ sau ca urmare a participării succesorilor lui Vannius (Sido și Italicus) la lupta de la Cremona din „anul celor patru împărați”.

Vannius a creat un regat în nord-vestul Carpaților, cu o armată puternică din care făceau parte și mercenari sarmați. Odată înrolați, aceștia ar fi ajuns în nordul Bazinului Carpatic în prima jumătate sau la mijlocul secolului I p. Chr. Până la războaiele marcomanice sarmații vor ocupa întreaga Câmpie Panonică și o mare parte a Bazinului Carpatic. D. Gabler analizează „noul *Barbaricum* Sarmatic” și relația cu lumea provincială romană (*Verkehrsverbindungen zwischen Pannonien und dem Barbaricum im Spiegel römischer Funde*). Pe baza importurilor romane, a izvoarelor literare și epigrafice, el identifică mai multe drumuri comerciale care porneau din *Pannonia Inferior* (de la *Aquincum*, *Intercisa* și *Lugio*) spre Dacia și nordul Carpaților, traversând *Barbaricum* sarmatic (*ein Fernhandelstraßen mit „Korridor“-Charakter*, p. 932). Cel mai important rol în comerțul de graniță, dar și în cel de tranzit îl avea *Aquincum*, unde avem atestați traducători în armata romană: un *interpres S(armatarum)* (CIL III 14349,5) și un *in(t)erpres Ge[ermanoru]m* (CIL III 14149,5). Monumentele epigrafice găsite în provinciile dacice și panonice oferă indicii cu privire la rolul orașelor de graniță în intermedierea comerțului. De exemplu, un monument găsit lângă *Aquincum* era dedicat unui *genio commercii* (CIL III 3617), similar celui de la *Micia: genio p(opuli) r(omani) et commercii* (CIL III 1351). La Bâtmonostor este atestat un *conductor* (ILS 7124), iar la *Porolissum* Commodus apare ca

⁴² P. 887: „... ein außergewöhnliches Phänomen innerhalb des gesamten germanischen Barbaricums”. În schimb, întâlnim numeroși *skyphoi* și *kantharoi* în mormintele sarmatice dintre Dunărea de Jos și Kuban (vezi SIMONENKO, MARČENKO, LIMBERIS 2008). Mai mult, cronologia importurilor romane în *Barbaricum* sarmatic și maiotic din regiunea Kubanului a fost construită, în special, pe tipologia vaselor de tip *skyphoi* și *kantharoi*.

⁴³ Vezi Tac. Ann. XII 29: ... *fama ditis regni, quod Vannius triginta per annos predationibus et vectigalibus auxerat*.

restitutor commerciorum. D. Gabler readuce în discuție și posibilitatea ca la Szeged să fi existat un important punct vamal în epoca romană (*Parthiscum*)⁴⁴. Descoperirile de fibule emailate și *terra sigillata* confirmă aceste rute comerciale⁴⁵ prin *Barbaricum* propuse de D. Gabler.

Vasele de tip *terra sigillata* ajung în număr mare și la nord de *limes*-ul panonic, în teritoriul locuit de marcomani și cvazi. K. Kuzmová (*Römisch-germanische Beziehungen im Vorland des nordpannonischen Limes im Lichte der Sigillaten*) adună o cantitate impresionantă de asemenea recipiente – din așezări, cimitire princiare barbare și situri romane în *Barbaricum* (*stationes*?). Germanicii de la nord de Pannonia, similar sarmaților, procurau vesela mai ales prin schimburi comerciale, zona de graniță romană având un rol important în transmiterea mărfurilor în mediul barbar⁴⁶. Ne referim, în special, la punctele militare și civile de la *Carnuntum*, *Vindolanda*, *Brigetio*, *Gerulata* și *Solva*.

A. Cieśliński și R. Ciołek analizează importurilor romane în *Barbaricum* european, cu zona Varmiei din nord-estul Poloniei (*Der römische Import im Ermland*). Regiunea a fost locuită de purtătorii culturii Wielbark, care aveau strânse legături cu Imperiul Roman, dar și cu alte populații barbare (între care și sarmații). Cea mai numeroasă și diversificată categorie de importuri din această zonă o reprezintă mărgelele și monedele (*denari* și *solidi*). Importurile ajungeau, ca în alte medii barbare, pe căi economice sau politice (militare și diplomatice).

O altă zonă bogată în importuri romane a fost Franconia. B. Steidl realizează un studiu comparativ privind răspândirea produselor romane în vilele rustice din *Germania Superior* și așezările germanice barbare învecinate (*Kleinfunde und Münzen aus Siedlungen Mainfrankens und dem gegenüberliegenden Limesgebiet im Vergleich*). Pe baza celor peste 1000 de obiecte colectate, autorul constată că doar anumite obiecte erau selectate pentru import, fie cele de calitate superioară, fie cele care puteau înlocui produsele autohtone tradiționale. Printre aceste „importuri obișnuite” (*reguläre Imports*) se numără fibulele discoidale, inelele și bolurile Dragendorff 37. O altă concluzie importantă a studiului este aceea că agricultura germanică a rămas conservativă. Deși timp de 150 de ani germanicii au fost vecini ai romanilor, *limes*-ul a funcționat ca o cortină de fier pentru multe aspecte ale vieții barbare⁴⁷.

În ceea ce privește estul Europei, deja din anii '70 ai secolului trecut V. V. Kropotkin a realizat un prim catalog al importurilor romane⁴⁸. În 2008, Al. Simonenko, I. I. Marčenko și N. Ju. Limberis au întocmit un *corpus* exhaustiv al importurilor între Dunărea de Jos și Kuban, au stabilit o cronologie a epocii sarmatice și au identificat amprenta materială și spirituală lăsată de civilizația mediteraneană în cultura sarmatică⁴⁹. Cele două articole din acest volum, dedicate spațiului ucrainean (M. Ljubičev, *Neue Funde römischer Imports in der Ostukraine* și B. Magomedov, *Das Fundspektrum römischer Metallsachgüter in der Černjachov-Kultur auf dem Gebiet der Ukraine*) completează stadiul cercetării importurilor romane în mediul sarmatic și Cerneahov. Conform celor doi autori, fiecare sit al Culturii Cerneahov (necropolă sau așezare) avea importuri romane. Printre piesele de metal, cea mai importantă categorie era reprezentată de monede. Astfel, dacă doar din estul Ucrainei provin 6300 exemplare, pe întreg teritoriul ucrainean s-au înregistrat peste 30.000 de monede⁵⁰. Celelalte categorii de obiecte din metal (veselă, podoabe, statuete) apar rar, chiar și în perioadele de intense contacte comerciale cu Imperiul Roman (etapele C3-D1). Boris Magomedov consideră că primele piese din

⁴⁴ Însă inscripția romană care menționează un *mercator vilicus* (IDR III/281) a fost găsită în context secundar în cetatea medievală din Szeged.

⁴⁵ Anterior sugerate de VADAY 2003 și BENEA 2004.

⁴⁶ Cf. HEDEAGER 1988, mai ales p. 148: „... the economy of the border regions, namely an intermediate form with a limited amount of trading in kind and, to some degree, a money economy. And these represents the economic filter through which Roman goods had to pass before reaching Germania, unless one chooses to view them exclusively as booty, or as gestures of Roman diplomacy”.

⁴⁷ P. 974: „Der Limes war somit nicht nur politische Grenze; er war und blieb eine scharfe Scheidelinie zwischen zwei völlig unterschiedlichen Kultursystemen”.

⁴⁸ KROPOTKIN 1970; vezi în acest sens și *corpus*-ul lui RAEV 1986.

⁴⁹ SIMONENKO, MARČENKO, LIMBERIS 2008.

⁵⁰ Vezi și MAGOMEDOV 2008.

metal ajunse în mediul cerneahovean ar fi rezultatul unor prăzi din războaiele gotice (238-270), în timp ce vesela din argint târzie provine din cadouri oferite de autoritățile romane.

Volumul *Archäologie zwischen Römern und Barbaren...* se încheie cu studiul lui T. Grane, *Some remarks from the northern Barbaricum on Roman finds and their significance*. Discutând stadiul cercetării importurilor romane în Germania și Scandinavia (ambele părți ale întinsului *Barbaricum* germanic), istoricul danez atrage atenția asupra importanței studiilor de tip *corpora* și a proiectului CRFB.⁵¹ Nu doar adunarea acestui material sub forma unor cataloage este considerată importantă, ci și discutarea modului în care produsele romane ajung *extra imperii*. Comerțul este o modalitate prin care bunurile romane pătrund în special în zonele barbare învecinate *limes*-ului. Pentru regiuni mai îndepărtate, ca Scandinavia, bunurile ajung mai ales ca subsidii (daruri diplomatice, tribut și plăți) sau prăzi. T. Grane consideră că, în lipsa unor indicii clar comerciale, motivul primar pentru care romanii stabileau relații cu triburile barbare era mereu unul militar-politic.

*

Cele două părți ale volumului *Archäologie zwischen Römern und Barbaren ...* reunesc pe mulți dintre cei mai importanți cercetători ai *Barbaricum*-ului european și ai mediului roman-provincial. Aceștia au reușit să ofere o imagine de ansamblu a Europei antice și a relațiilor existente între locuitorii Imperiului Roman și lumea barbară. Practic toate contribuțiilor oferă cititorului informații noi, rezultate din cercetări arheologice recente și din metode moderne de studiu a siturilor și artefactelor, toate prezentate pe cât de succint, pe atât de convingător.

Din paginile lucrării se conturează un *Imperium Romanum* și un *Barbaricum* într-o permanentă legătură în secolele I-III p.Chr., un *limes* deschis comerțului și o intensă circulație a bunurilor și persoanelor⁵². Diferite mărfuri (bijuterii, veselă, sticlărie etc.) ajung să fie produse în noile provincii și să fie dorite de locuitorii din afara Imperiului – de barbari, cum îi numeau romanii. Relațiile acestor populații (germanici, daci, sarmați, picti etc.) cu Imperiul oscilau între perioade de pace și de confruntări militare. Un singur lucru rămânea mereu constant: interesul barbarilor pentru produsele romane.

Un alt fenomen întâlnit în toată Europa antică îl constituie orizontul de denari tezaurizați datați preponderent în secolul al II-lea. Asemenea emisiuni monetare provin atât de la Marea Nordului (de exemplu așezarea de la Gudme, Danemarca), cât și din Scoția sau Europa centrală și de sud⁵³, denarii reprezentând cele mai numeroase produse romane găsite în *Barbaricum*. Însă dacă în nordul Europei aceștia erau bunuri de prestigiu, în zona de *limes* serveau mai ales comerțului de graniță. Prin urmare, distingem în *Barbaricum* numeroase diferențe de la o zonă la alta, particularități regionale în ceea ce privește relațiile cu romanii sau modul de raportare la bunurile romane. Tacitus relatează despre complexitatea contactelor romano-barbare. Dincolo de relațiile de tip *amicitia, fides, ius commercii* etc., istoricul antic ne spune că ubii „au fost așezați pe țărmul Rinului, ca să stea de pază, nu să fie păziți”⁵⁴ sau că batavii erau „scutiți de sarcini și de dări și ținuți deoparte numai pentru nevoia luptelor, ei sunt păstrați pentru războaie, ca niște arme de atac și de apărare”⁵⁵.

În funcție de aceste relații se realiza și distribuția bunurilor dinspre Imperiu înspre *proximi barbari* (cei de pe Dunăre și Rin) și *barbari superiores* (cei mai îndepărtați de *limes*). Pe baza studiului lui N. Roymans cu privire la relațiile romano-germanice în antichitatea târzie⁵⁶ și folosind analogiile oferite de W.

⁵¹ P. 977: „... one major advantage of the Corpus, which is visibility. The corpus is an easy way to compare Roman material all over Barbaricum”.

⁵² Pentru o discuție recentă cu privire la comerțul roman și economia antică, vezi TERMIN 2013.

⁵³ Vezi în acest sens și WIGG-WOLFF 2008, în special p. 42: „From the North Sea and the Baltic, to Hungary and beyond a very similar spectrum of coins of the first and second centuries AD – above all Roman denarii – are found”.

⁵⁴ Tac. *Germ.*, XXVIII 4.

⁵⁵ Tac. *Germ.*, XXIX 1.

⁵⁶ ROYMANS 1994.

Nowakowski în studiul *Emailverzierte Sachgüter des 1.–3. Jahrhunderts im Ostbaltikum*, am ilustrat o schemă care surprinde câteva tipuri de relații romano-barbare și categoria de bunuri sau activități rezultate (Fig. 4):

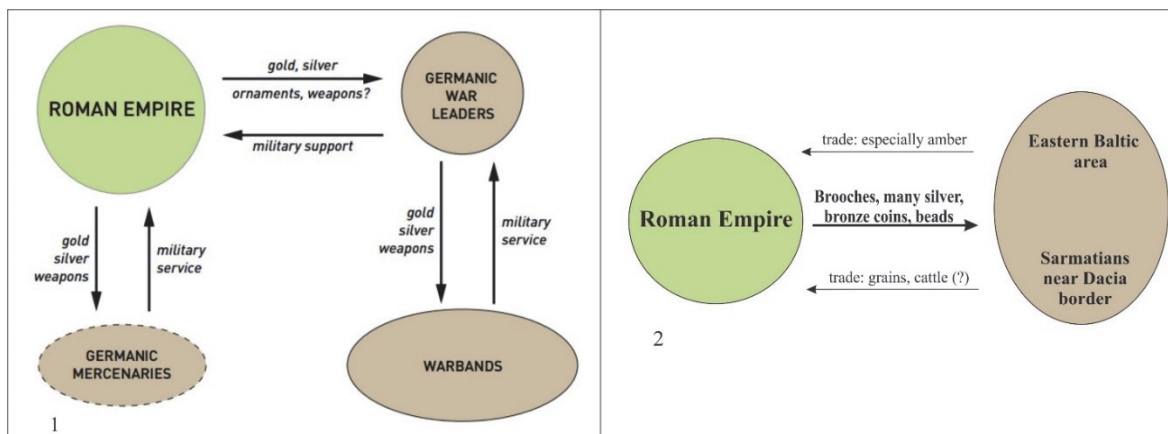

Fig. 4. 1. Tipuri de schimburi între Imperiu Roman și războinicii germanici în epoca romană târzie (apud ROYMANS 1994); 2. Tipuri de schimburi între Imperiu Roman, sarmații vestici și barbarii est-baltici.

În ultimul studiu al volumului discutat T. Grane afirmă: „The completion of the *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum* will be a tremendous piece of work, which deserves due applause” (p. 983). Într-adevăr, instrumentele de lucru sunt foarte importante în domeniul istoriei antice și arheologiei, esențiale în realizarea studiilor comparative și supraregionale, în găsirea analogiilor sau în rezolvarea discrepanțelor cronologice dintre diferitele zone ale *Barbaricum*-ului european. Ca atare, proiectul *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum* continuă și în prezent. Trei volume sunt deja sub tipar pentru Germania: CRFB D 8/1 (Land Thüringen, Teil 1), CRFB D 9 (Land Rheinland), CRFB D 10/1 (Land Hessen) și unul pentru Polonia: CRFB PL (Ermland). Proiecte similare sunt în derulare și pentru Europa de nord, cum ar fi programul internațional de cercetare “Iron Age in Northern Europe”, inițiat de Muzeul Național din Danemarca, Muzeul Moesgård din Aarhus și Landesmuseen Schleswig-Holstein. Regiunile din sud-estul Europei, cum ar fi Republica Moldova, România sau Serbia continuă să rămână în afara unor asemenea proiecte.

BIBLIOGRAFIE

- ALMGREN 1923 Almgren, O., *Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzial-römischen und südrussischen Formen*, Leipzig.
- BARBU, HÜGEL 1993 Barbu, M., Hügel, P., *Monede romane imperiale descoperite în zona arădeană*, in: *Ziridava*, XVIII, 63-77.
- BENEA 2004 Benea, D., *Die Romischen Perlenwerkstaetten aus Tibiscum / Atelierele romane de mărgele de la Tibiscum*, Ed. Excelsior Art, Timișoara.
- BENEA et alii 2006 Benea, D., Crînguș, M., Regep-Vlascici, S., Ștefănescu, A., *Arta și tehnica emailului în Dacia romană*, Ed. Excelsior Art, Timișoara.
- BÖHME 1972 Böhme, A., *Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel*, in: *Saalburg Jahrbuch*, 29, 5-112.
- BURSCHE 2008 Bursche, A., *Inflation and influx of Roman coins into Barbaricum*, in: Asolati, M., Gorini, G. (eds.), *I ritrovamenti monetali e I processi inflativi nel mondo antico e medievale: atti del IV Congresso internazionale di Numismatica e di Storia Monetaria, Padova, 12-13 ottobre 2007*, Padova, 53-62.

- BURSCHE 1996 Bursche, A., *Contacts between the Late Roman Empire and North-Central Europe*, in: *The Antiquaries Journal*, 76, 31-50.
- BICHIR 1974 Bichir, Gh., *Geto-Dacii din Muntenia în epoca romană*, Ed. Academiei R.S.R., București.
- COCIȘ 2004 Cociș, S., *Fibulele din Dacia romană*, Ed. Mega, Cluj-Napoca.
- CROITORU 2011 Croitoru, C., *Roman discoveries in the East Carpathian Barbaricum: (1st century B.C.-5th century A.D.)*, Ed. Istros, Brăila.
- EGGERS 1951 Eggers, H. J., *Der römische Import im freien Germanien*, Hamburgisches Museum für Volkerkunde und Vorgeschichte, Hamburg.
- ERDRICH 2001 Erdrich, M., *Rom und die Barbaren. Das Verhältnis zwischen dem Imperium romanum und den germanischen Stämmen vor seiner Nordwestgrenze von der späten römischen Republik bis zum gallischen Sonderreich*, (in col. *Römisch-Germanische Forschungen* 58), Verlag Philipp von Zabern, Mainz.
- ERDRICH, VOSS 2003 Erdrich, M., Voss, H. U., *Römischer Import*, in: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*², Berlin, 138-158.
- HEDEAGER 1988 Hedeager, L., *Money economy and prestige economy in the Roman Iron Age*, in: Hårdh, B. et alii (eds.), *Trade and Exchange in Prehistory. Studies in honour of Berta Stjernquist*, Acta Archaeologica Lundensia series in 8, N. 16, Lund, 147-155.
- GINDELE 2010 Gindele, R., *Die Entwicklung der kaiserzeitlichen Siedlungen im Barbaricum im nordwestlichen Gebiet Rumäniens*, Ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare.
- GLODARIU 1974 Glodariu, I., *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca.
- GRUMEZA 2017 Grumeza, L., *Weapons and military equipment in Sarmatian female graves from the Carpathian Basin*, in: *Daughters of Ares. Warrior Women of Eurasia from prehistory to the XVII. C. AD*, Budapest (sub tipar).
- GRUMEZA 2015 Grumeza, L., *Cloisonné Brooches Discovered in Banat (Beginning of the Second Century A.D.– Last Third of the Third Century A.D.)*, in: *Ziridava*, 29, 180-205.
- GRUMEZA 2011 Grumeza, L., *The Sarmatian necropolis from Foeni (Timiș County)*, in: *AnB*, XIX, 181-205.
- HRNČIARIK 2013 Hrnčiarik, E., *Römisches Kulturgut in der Slowakei: Herstellung, Funktion und Export römischer Manufakturzeugnisse aus den Provinzen in der Slowakei*, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- HÜGEL, BARBU 1997 Hügel, P., Barbu, M., *Die Arader Ebene im 2.-4. Jahrhundert n. CHR.*, in: *AMP*, XXI, 540-596.
- KOVRIG 1937 Kovrig, I., *Császárkori fibulak főformái pannoniában/ Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien*, in col. *Dissertationes Pannonicae*, II/4, Institut für Münzkunde und Archäologie d. Peter Pázmány-Universität, Budapest.
- KROPOTKIN 1970 Kropotkin, V. V., *Rimskie importnie izdelija v Vostočnoj Evrope (2 v. do n. e.- 5 v. n. e.)*, in: *Arheologija SSSR*, SAI D1–27, Moskva.
- LUND HANSEN 1987 Lund Hansen, U., *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas*, Det Kongelige nordiske Oldskriftselskab, København.
- MATEI, STANCIU 2000 Matei, A. V., Stanciu, I., *Vestigii din epocă romană (sec. II-IV p. Chr.) în spațiul nord-vestic al României*, Ed. Porolissum a Muzeului din Zalău, Zalău-Cluj Napoca.
- MAGOMEDOV 2008 Magomedov, B., *Coins as a source of insight on Chernyakhiv tribes*, in: Bursche, A., Ciolek, R., Wolters, R. (eds.), *Roman Coins Outside the Empire. Ways and Phases, Contexts and Functions*, (in *Collection Moneta*, 82), Wetteren, 171-178.
- MUSTAȚĂ 2013 Mustață, S., *Vasele de bronz romane din Dacia Porolissensis (teză de doctorat)*, Cluj-Napoca.
- OȚA, SÎRBU 2009 Oța, L., Sîrbu, V., *Sarmații din județul Brăila/The Sarmatians in Brăila County*, Ed. Istros a Muzeului Brăilei, Brăila.

- PETKOVIĆ 2010 Petković, S., *Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n. e.*, Arheloški institut, Beograd.
- POPA 2015 Popa, Al. *Untersuchungen zu römisch-barbarischen Kontakten östlich der römischen Provinz Dacia*, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- RAEV 1986 Raev, B. A., *Roman Imports in the Lower Don Basin*, Oxford (BAR International Series 278).
- ROYMANS 1994 Roymans, N., *Gold, Germanic foederati and the end of imperial power in the Late Roman North*, in: Roymans, N., Heeren, S., Clercq, W. de (eds.), *Social dynamics in the Northwest Frontiers of the Late Roman empire. Beyond decline or transformation*, (in col. *Amsterdam Archaeological Studies* 26), Amsterdam University Press, Amsterdam, 57-80.
- SIMONENKO, MARČENKO, LIMBERIS 2008 Simonenko, Al., Marčenko, I. I., Limberis, N. Ju., *Römische Importe in sarmatischen und maiotischen Gräbern zwischen Unterer Donau und Kuban*, (in col. *Archäologie in Eurasien* 25), Verlag Philipp von Zabern, Mainz.
- TĂNASE, MARE 2000 Tănase, D., Mare, M., *Pătrunderea sarmaților în vestul Banatului în lumina noilor descoperiri arheologice*, in: SCIVA, 51, 3-4, 193-208.
- TERMIN 2013 Termin, P., *The Roman Market Economy*, Princeton University Press, Princeton&Oxford.
- THOMAS 1966 Thomas, S., *Die provinzialrömischen Scheibefibeln der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, in: *Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte*, 6, 119-178.
- VADAY 2003 Vaday, A., *Cloisonné brooches in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin*, in: *ActaArchHung*, 54, 315-412.
- WELLS 1991 Wells, P. H., *The Barbarians Speak: how the Conquered Peoples Shaped Roman Europe*, Princeton University Press, Princeton.
- WHEELER 1954 Wheeler, M., *Rom beyond the Imperial Frontiers*, Greenwood Publishing Group, London.
- WOŁAGIEWICZ 1970 Wołagiewicz, R., *Napływ importów rzymskich do Europy na północ od środkowego Dunaju*, in: *Archeologia Polski*, 15, 207-252.
- WIGG-WOLFF 2008 Wigg-Wolf, D., *Coinage on the Periphery*, in: Bursche, A., Ciolek, R., Wolters, R. (eds.), *Roman Coins Outside the Empire: Ways and Phases, Contexts and Functions. Proceedings of the ESF/SCH Exploratory Workshop, RadziwiłłPalace, Nieborów (Poland) 3-6 September 2005*, (in *Collection Moneta* 82), Wetteren, 35-47.